

Recenzie

BYSTRZAK, Magdalena – PASSIA, Radoslav – TARANENKOVÁ, Ivana (eds.). *Kontakty literatúry (modely, identity, reprezentácie).* Bratislava: VEDA, 2020. ISBN 978-80-224-1856-0.

Literatúru v súčasnosti vnímame ako svojbytný, no nie izolovaný systém. Nemožno ju úplne oddeliť od charakteristík spoločnosti, v ktorom vznikla, a pri uvažovaní o nej treba zohľadňovať i bohatú sieť vzťahov s inými sociokultúrnymi systémami, do ktorých vstupuje. Prostredníctvom tejto siete kontaktov sa literatúra podieľa na utváraní spoločenských konceptov, pevne prepojených s našou identitou a spôsobom, akým nazeráme na jej formovanie v priebehu dejín. Ak naozaj chceme literatúru skúmať nielen izolovane, ale aj v jej širších súvislostiach, musíme sa podrobnejšie prizrieť i na to, ako pomáhala tvarovať uvažovanie spoločnosti o sebe samom – či už v minulosti, alebo v súčasnosti. Reč je o témach, ktoré sú už zo svojej podstaty interdisciplinárne, preto si vyžadujú obdobný prístup k ich skúmaniu. Kontaktové priestory medzi literatúrou a ostatnými spoločensko-kultúrnymi systémami nemožno výskumne obsiahnuť bez toho, aby sme prišli k uplatneniu metodologických či terminologických inšpirácií z viac alebo menej príbuzných vedných odborov. Žiada sa dodať, že takto chápaný výskum neradno považovať za jednoduchú úlohu, no autori príspevkov z knihy *Kontakty literatúry* sa jej zhostili adekvátne.

Publikácia vyšla vo vydavateľstve VEDA roku 2020. Rozdelená je do troch širšie koncipovaných tematických celkov: *Prekračovanie národnooslobodzovacích reprezentácií*, *Spory o kultúrny model* a *Urbanita a identita*. Celkovo bolo do publikácie zaradených pätnásť príspevkov od výskumníkov

a výskumníkov pôsobiacich na Slovensku (Magdalena Bystrzak, Anikó Dušíková, Marta Fülöpová, Michal Habaj, Dana Hučková, Marianna Koliová, Radoslav Passia, Tibor Pichler, Miloslav Szabó, Dušan Škvarna, Ivana Taranenková, Miloslav Vojtech), v Poľsku (Bogusław Bakuła, Aleksandra Hudymač) i v Českej republike (Jana Pátková). Edičné knihu pripravili M. Bystrzak, R. Passia a I. Taranenková, ktorí do nej súčasne prispeli aj úvodom. Aspoň zbežnú zmienku treba venovať i bohatému obrazovému materiálu – do publikácie boli zaradené početné fotoreprodukcie malieb, litografií, rukopisov, obálok či portrétnych fotografie osobností, o ktorých je v jednotlivých príspevkoch reč.

Prvý tematický celok *Prekračovanie národnooslobodzovacích reprezentácií* obsahuje šesť textov. Rieši sa tu predovšetkým problematika etnických a kultúrnych reprezentácií v literatúre 19. storočia, osobitne v žánri cestopisu, ktorému vo svojich príspevkoch venovali pozornosť A. Hudymač (*Tvárou v tvár s „iným“*), Kukučínova cesta do Dalmácie a Čiernej Hory) a M. Koliová (*Karpaty/Tatry ako priesečník kultúrnych modelov v topografickom a cestopisnom diele Samuela Bredeckého a Bohuša Nosáka-Nezabudova*). A. Hudymač skúma spôsob, akým sa M. Kukučín literárne vyrovnával s inakosťou Balkánu (osobitne však s inakosťou „exotickej“ Čiernej Hory a jej obyvateľov), využívajúc vo svojich textoch opozíciu „našské“ a „iné“ a aktualizujúc zechenterovské dedičstvo. M. Koliová zasa porovnáva dva zásadne odlišné spôsoby modelovania motívu Tatier a prostredníctvom nich približuje protiklad (neskoro)osvietenskej (S. Bredecký) a romantickej perspektívy (L. Nosák-Nezabudov) nazerania na problematiku vzťahu k vlasti. Protichodnosť perspektív je skúmaná i v príspevku T. Pichlera

Kultúrno-civilizačná kontroverzia slovenských evanjelických vzdelancov. Protestantizmus a Slovanstvo. Proti sebe sú tu postavené nielen dve geopolitické orientácie – pro-západný Štěpan Launer a pro-východný Ľudovít Štúr –, ale aj dva odlišné spôsoby nazerania na protestantizmus či Heglovu filozofiu, prostredníctvom ktorých spomenutí dvaja vzdelanci konštituovali svoje protichodné civilizačné koncepcie. Protikladnosť je predmetom záujmu i M. Fülöpovej v príspevku *Panslávi v maďarskej próze 19. storočia*, kde sa zaoberá spôsobmi zobrazovania príslušníkov slovenského etnika: idylické obrazy poslušných a láskavých obyvateľov toho istého štátneho útvaru ostro kontrastujú s výrazne negatívnymi obrazmi Panslávov-rozvracačov. Idealizovanými reprezentáciami slovenského etnika v inonárodných kultúrach (no v tomto prípade i v kultúre samotných Slovákov) sa zaoberá aj I. Taranenková v príspevku *Slováci! Reprezentácie slovenského etnika v českej, slovenskej a maďarskej kultúre*. A. Dušíková sa vo svojom príspevku zasa zaoberá špecifickou problematikou limitácií národných kánonov (*Kánon a jeho limity – u nás v Uhorsku v 19. storočí*).

Druhý tematický celok *Spory o kultúrny model* obsahuje takisto šesť textov. Všetky sa viažu na strety rôznorodých kultúrnych koncepcií, a to najmä v prvej polovici 20. storočia. M. Habaj v príspevku *Medzi poetikou a politikou: DAV a útok na tradíciu* skúma ostré, typicky avantgardné vymedzovanie sa davisov voči tradícii. D. Hučková sa zasa zaoberá dobovou konfrontáciou dvoch odlišných spôsobov nazerania na úlohu literatúry a spisovateľa: ide o súperenie národno-integrálneho a esteticko-individualistického poňatia týchto úloh (*Vyznačovanie priestoru pre modernú literatúru na začiatku 20. storočia*). V príspevku M. Bystrzak je humanistický kultúrny model z čias prvej ČSR sprítomnený v osobe Alžbety Göllnerovej-Gwerkovej, ktorá je nám

tu predstavená prostredníctvom svojich rozmanitých činností a inšpiratívneho pôsobenia (*Fragmenty a spojivá. K Alžbete Göllnerovej-Gwerkovej*). V nasledujúcich príspevkoch tejto sekcie sa osobitá pozornosť venuje kultúrnym stereotypom. D. Škvarna skúma, akým spôsobom dochádzalo počas vývoja slovenskej historiografie k deformáciám kultúrnej pamäti a akým spôsobom tieto konkurovali integračným koncepciám slovenských dejín (*Koncepty slovenských dejín a deformácie historickej pamäti*). Bez deformácií a stereotypov (takisto ako aj snáh o „poslovenčovanie“) sa nezaobišlo ani literárne spracovanie vzťahov Židovky a Nežida, resp. Nežidovky a Žida, ktoré stojí v centre výskumného záujmu M. Szabóa v príspevku *Symbiôza alebo mezaliancia? Literárne stereotypy slovensko-židovskej „asimilácie“ v prózach Ľudmily Podjavorinskej, Gejzu Vámoša, Huga Rotha a Františka Švantnera*. Prostredníctvom príspevku B. Bakuľu *Spory o históriu a pamäť v poľskej nezávislej literatúre* zasa nahliadneme do romantických inšpirácií v ideologicky nezaťaženom prúde poľskej kultúry sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia a do podmienok zápasu tejto kultúry o národnú identitu v súperení s tendenčnými socialisticko-realistickými (dez)interpretáciami dejín.

Tretí tematický celok *Urbanita a identita* obsahuje tri texty, ktorých spoločným menovateľom je snaha o preskúmanie úlohy mestského prostredia pri utváraní národnej a kultúrnej identity v slovenskej literatúre. M. Vojtech vníma tento špecifický topos v paralelnej línii vývinu voči rurálnym idylám, a to v literatúre prelomu 18. a 19. storočia (*Polarita urbánneho a rurálneho v literatúre slovenského klasicizmu a biedermeieru*), no venuje sa aj pr- vopočiatkom mestskej kultúry či úlohe mesta v cestopisnej literatúre. Rozmanité podoby mestského toposu a spôsob, akým sa do nich vpísal aktuálny stav spoluzitia štátotvorných

národov ČSR, skúma J. Pátková na príklade literárnych reprezentácií Prahy (*Obraz Prahy v zapomenutých slovenských románoch medzi-válečného obdobia*). Často pesimistické polohy stvárňovania mestského prostredia, s ktorými interpretačne narábala J. Pátková, vyvažuje R. Passia príspevkom *Alexander Križka a mesto v jeho prózach z dvadsiatych rokov 20. storočia*, kde približuje úplne iný spôsob modelovania tohto prostredia v tvorbe zabudnutého spisovateľa medzivojnového obdobia: Križkovu fascináciu mestom problematizuje azda len autorova starosť o mestskú chudobu a postavenie robotníkov.

Jednou z najväčších výziev, s akými sa zostavovatelia publikácií s tematicky rôznorodými oddielmi musia vysporiadať, býva hľadanie zjednocujúceho prvku, prostredníctvom ktorého by dané knihy fungovali celistvo. Je pravda, že v prípade *Kontaktov literatúry* môže čitateľ ku každej z tematických sekcií pristupovať ako k relatívne uzavretému celku, no editori si dali záležať i na tom, aby ustanovili zjednocujúci rámec pre celú publikáciu. Docielili to nielen už vyššie spomínanou snahou všetkých prispievateľiek a prispievateľov o preskúmanie kontaktných priestorov literatúry, ale aj explicitne deklarovaným nadväzovaním na výskumnú činnosť Rudolfa Chmela, čo sa prejavuje v názve knihy (odkaz na súbor štúdií *Literatúry v kontaktoch*, jednu zo skorších publikácií R. Chmela z roku 1972), v jej venovaní a v úvode, kde sa k tejto osobitej línii skúmania (nielen) literatúry autorky a autori príspevkov prostredníctvom editorov publikácie hlásia. „Zámery tejto publikácie je ukázať, akým spôsobom sa v súčasnom literárnovednom a kultúrohistorickom výskume aktualizujú a rozvíjajú početné impulzy Chmelovho myslenia o literatúre a jej kontaktoch s kultúrou a spoločnosťou, ale aj politikou či ideológiou“ (s. 9). Čitateľovi sa pri čítaní *Kontaktov literatúry* skutočne nanovo vyjavuje Chmelov nezjednodušujúci,

komplexný spôsob uchopovania skúmanej problematiky, jeho komparatistický a interdisciplinárny prístup i dôsledná analýza (až dekonštrukcia) medzigeneračne zaužívaných predstáv a zjednodušení. Popri chmelovských metodologických inšpiráciách sa však v textoch predloženej publikácie ozýva i množstvo vlastných, originálnych podnetov, ktorými prispievateľky a prispievatelia rozširujú, prehĺbujú a aktualizujú tieto postupy v rozmanitých podobách a mnohorakých spôsoboch uchopenia. Odkrývanie týchto osobitých výskumných prístupov, jedinečných pre ten-ktorý príspevok, v sebe nesie nemalý objaviteľský charakter.

Mnohosť perspektív, akú *Kontakty literatúry* čitateľovi ponúkajú, je úctyhodná. Zrejme nie vždy sa v tom či onom prístupe záujemca o danú problematiku vzhliadne, no ak nič iné, tak si z čítania príspevkov odnesie aspoň podnety pre kritické nazeranie na vec. Práve túto schopnosť problematizovať pohľad na sociokultúrne koncepty, ktoré sú v takej či onakej miere známe azda každému príslušníkovi daného spoločenstva (aj keby to malo byť len hrubo, v základných kontúrach), vnímame ako jednu z najsilnejších stránok predloženej publikácie a ako jednu z kľúčových spojnic s prácami R. Chmela. Azda nebudeme priveľmi trúfali, keď uvedieme, že tento zámer sa naplniť podarilo a že *Kontakty literatúry* v tomto ohľade predstavujú viac než len dôstojné pokračovanie línie, ktorú R. Chmel postupne vytýčil v priebehu svojej štyridsaťročnej výskumnej činnosti prácami ako *Paralely a konfrontácie*, *Úvahy a vyznania*, *Slováci a Maďari*, *Romantizmus v globalizme*. *Malé národy – veľké mýty* či *Slovenský komplex*.

Milan Kolesík